

3. Гісторыя беларускай літаратуры XI — XIX стагоддзяў: у 2 т. Новая літаратура : другая палова XVII—XIX стагоддзё / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярышкі — Мн. : Бел. навука, 2007. — Т. 2. — 582 с.
4. *Грынчык, М. М.* Фальклорныя традыцыі ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі / М. М. Грынчык. — Мн. : Навука і тэхніка, 1969. — 296 с.
5. *Ельскі, А.* Выбранае / А. Ельскі — Мн. : «Беларускі кнігазбор», 2004, — 496 с.
6. *Мальдзіс, А.* Выбранае / А. Мальдзіс — Мінск : Кнігазбор, 2007, — 472 с.
7. Фальклор у запісах Яна Чачота і братоў Тышкевічаў/ Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы; навук. рэд. А. С. Ліс — Мн. : Бел. навука, 2005. — 330 с.
8. *Чачот, Я.* Наваградскі замак : творы / Ян Чачот — Мн. : Маст. літ., 1989. — 327 с.
9. *Чачот, Я.* Выбраныя творы / Я. Чачот — Мн. : МФ «Беларускі кнігазбор», 1996. — 373 с.
10. *Яніцкі, М. І.* Сатырычныя творы новай беларускай літаратуры ў сістэме жанраў, родаў і відаў : манаграфія / М. І. Яніцкі. — Брэст : Выд-ва БрДУ, 2005 — 119 с.

Матэрыял паступіў у рэдакцыю 10.11.2011 г.

А. В. Васілько

Навуковы кіраўнік — В. М. Шавель,
старшы выкладчык кафедры філалогіі
Баранавіцкага дзяржаўнага ўніверсітэта,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

АНТОНІМЫ Ў ПАЭЗІІ ПІМЕНА ПАНЧАНКІ

Лексіка беларускай мовы ўяўляе сабой складаную сістэму, якая ўтварылася з розных паводле паходжання, сферы выкарыстання, стылістычнай дыферэнцыяцыі слоў, а таксама адзінак рознай ступені іх сэнсавай блізкасці або супрацьпастаўленасці. У лексіцы адлюстроўваюцца ўсе змены, якія адбываюцца ў жыцці грамадства, узнікненне новых паняццяў прыводзіць да стварэння новых назваў ці да пашырэння значэнняў тых або іншых слоў. Вывучэнне лексікі беларускай мовы ўзбагачае слоўнікавы запас чалавека, павышае культуру вуснай і пісьмовай мовы; багаты слоўнікавы запас сведчыць пра інтэлектуальны ўзровень асобы і грамадства ў цэлым. Багацце слоўнікавага запasu чалавека вызначаецца ўмелым выкарыстаннем у яго мове такіх з’яў, як сінанімія, аманімія і антанімія.

Праблемай антаніміі і сродкамі яе моўнай рэалізацыі — антонімамі — займаліся многія навукоўцы. Так, Л. А. Новікаў разглядаў пытанні семантычнага аналізу супрацьпастаўлення ў лексіцы, Ю. Д. Абрэсян прапанаваў семантычную класіфікацыю антонімаў. М. Р. Львоў, Дж. Лайанз у сваіх працах надавалі асаблівую ўвагу апісанню структуры антонімаў. Рускі вучоны Д. Э. Разэнталь разглядаў тыпы антонімаў і сферу іх выкарыстання.

Антонімы шырока выкарыстоўваюць пісьменнікі ў сваіх творах. У вершах П. Панчанкі значнае месца займае антытэза, аснову якой складаюць антонімы. Паэт значна ўзбагаціў культуру беларускага верша, прыкметна ўзняў узровень паэтычнага мыслення, паказаў свету высокі мастацкі патэнцыял сучаснага нацыянальнага мастацтва слова.

Паэзія Пімена Панчанкі — роздум пра самае галоўнае, набалелае, важнае для чалавека і грамадства. Ён не прымае ідылічнага гладкапісу, безадноснасці, імкнення, каб яго радок увасобіў праўду жыцця, пакуты і радасць, іншыя душэўныя адчуванні чалавека. Для гэтага ён аддаваў выкарыстоўвае свой талент і багацце беларускай мовы, шукае тых сродкі выразнасці, якія б захапілі душу чалавека. Адным з такіх сродкаў з’яўляецца выкарыстанне антанімічных пар у вершах.

З’яўляючыся катэгорыяй лексіка-семантычнай сістэмы мовы, антанімія ўласціва ўсім мовам, а яе адзінкі валодаюць агульнай структурай супрацьпастаўленых значэнняў і маюць падабенства ў структурнай і семантычнай класіфікацыі антонімаў. Супрацьпастаўленне, супастаўленне, чаргаванне антонімаў выяўляюцца ў характэрных кантэкстах антаніміі.

Вершы, змешчаныя ў зборніку «Выбранае: вершы, паэма» П. Панчанкі, характарызуюцца:

– разнастайнымі па марфалагічнай структуры антонімамі для перадачы розных адценняў пачуццяў, перажыванняў, цяжкасцей і несправядлівасці жыцця. Дзякуючы антонімам вершы набываюць большую сілу гучання, становяцца яшчэ больш дзейным моўным сродкам;

– антонімы прадстаўлены амаль усімі самастойнымі часцінамі мовы, найбольш ужывальна назоўнік, які складае 74% ад усіх ужывальных часцін мовы (вайна — мір, любоў — нянавіць, маладосць — старасць, паражэнне — перамога): Самаабман — такі занятак./ Што ён жыве ўжо шмат вякоў. / Мы перабольшваем занадта/ Свае нянавіць і любоў [2, с. 207]; А небу дзякую за промні / На ўсім працягу лет і зім. / А там, успомняць ці не ўспомняць, / Я не турбуюся зусім [2, с. 237]; Вернасць адарала шчодрой мерай. / Часам здрада секла з-за пляча. / То свяціла ясным сонцам вера, / То нявер’е кідала ў адчай [2, с. 43] і інш. Ад агульнай колькасці антонімаў-назоўнікаў — 51,9% складаюць рознакаранёвыя, 22,2% — аднакаранёвыя. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што найменш антонімаў пэўна ўжывае ў сваіх вершах — 7,9% : *Ты горад мой і быццам бы не мой: / Усё ў табе нязвычайнае і новае* [2, с. 84] і інш.;

– сярод антонімаў паводле марфалагічнай структуры найбольш ужывальнымі з’яўляюцца рознакаранёвыя антонімы: яны складаюць 86,9% і 13,1% аднакаранёвых антонімаў адпаведна. Гэта падкрэслівае вялікае значэнне рознакаранёвых антонімаў у паказе кантрасту жыцця народа і дапамагае ў стварэнні яркага каларыту;

– выкарыстаннем у вершах кантэкстуальных антонімаў — «слоў, калі супрацьпастаўленне служыць фактам маўлення, а не мовы, і ў гэтым выпадку не адлюстроўваецца ў адпаведных лексікаграфічных крыніцах (слоўніках антонімаў, тлумачальных слоўніках і інш.), гэтыя словы з’яўляюцца антонімамі толькі ў пэўным кантэксце» [1, с. 125]: *Тут і пакутнік Эль-Грэка, / І Гойі жорстка мазкі; / Бясмерце ўсіх эпох і рэха / Трагедыі і піроў людскіх* [2, с. 263]. У гэтым вершы супрацьпастаўляюцца такія словы, як *трагедыя і пір*. Людзі ўсяго свету жылі ў розныя часы: і калі ім было нялёгка, і калі ім жылося лепш. Рознае пабачылі яны на свеце — і піры, і людскія трагедыі. Мастакі заўсёды на сваіх палотнах імкнуліся паказаць жыццё чалавека і калі яму добра, і калі яму дрэнна, таму паэт і супрацьпастаўляе гэтыя словы ў гэтым кантэксце.

– выкарыстанне антонімаў ляжыць у аснове розных стылістычных прыёмаў, што сведчыць пра немагчымасць функцыянавання мовы без гэтых моўных адзінак. Стылістычныя функцыі антонімаў не вычэрпваюцца выражэннем кантрасту. Яны дапамагаюць нам паказаць усю паўнату ахопу з’яў.

Такім чынам, супастаўленне слоў у вершы з рознай, часта супрацьлеглай сямантыкай — адна з адметных рыс твораў Пімена Панчанкі. Асобныя строфы, радкі такіх твораў дэкларуюць ісціны неабходныя і вечныя, адсюль і адсутнасць у тэксце суб’екта, які ўтварае дзеянне: ён непатрэбны, сказанае характарызуе кожнага і характэрна кожнаму.

Спіс крыніц

1. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. — М. : Выш. шк., 1977. — 254 с.
2. Панчанка, П. Выбранае: вершы, паэма / прадм. Р. Бардуліна. — Мн. : Маст. літ., 1993. — 542 с.

Материал поступил в редакцию 03.11.2011 г.

І. С. Галуза

Навуковы кіраўнік — А. І. Белая,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт
Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт,
г. Баранавічы, Рэспубліка Беларусь

АСАБЛІВАСЦІ АДЛЮСТРАВАННЯ ЧАСУ Ў АПОВЕСЦІ ЯНКІ МАЎРА «ПАЛЕСКІЯ РАБІНЗОНЫ»

У адрозненне ад мастацтваў пластычных, прасторавых, мастацтва слова належыць да групы дынамічных, часавых. У сваім «Лаакаоне» Г. Э. Лесінг адзначаў, што творы літаратуры доўжацца ў часе, іх немагчыма ўспрыняць адразу, патрэбен час, каб прачытаць нават кароткае апавяданне, у адрозненне ад «прасторавых» мастацтваў — жывапісу, скульптуры, архітэктуры, творы якіх могуць быць успрыняты адразу, цалкам. Час у літаратурным творы адлюстроўваецца праз раскрыццё характараў, сітуацый, жыццёвага шляху героя, мовы і інш.

«Адлюстраванне часу — важная ідэйна-мастацкая праблема для пісьменніка і тады, калі час не вылучаны ў творы, і тады, калі аўтар настойліва нагадвае пра час...» [1, с. 35].

У розныя гістарычныя часы і ў залежнасці ад мастацкага стылю пісьменніка гэтая праблема вырашалася па-рознаму. Напрыклад, для старажытнай літаратуры і сярэднявечковай кананічнай, тагачаснага эпоху характэрна слабая канкрэтызацыя часу, своеасаблівая арыентацыя на вечнасць, а ў хрысціянскіх рэгіёнах сярэднявечча ўжо фарміравалася разуменне канкрэтнага гістарычнага часу (храналагічнасць літаратуры); класічная літаратура патрабавала адзінства часу; рамантычнае і рэалістычнае мастацтва, з аднаго боку, імкнулася выявіць падзеі, вобразы і сітуацыі ў якасць вызначаным месцы і канкрэтна-гістарычным часе, а з другога боку, дапускала шырокую свабоду пісьменніка.

У гісторыі беларускай культуры выявіліся ўсе вядомыя еўрапейскаму мастацтву тыпы мастацкага адлюстравання часу. Так, класікі беларускай літаратуры і іх паслядоўнікі ў пачатку XX стагоддзя значна паглыбілі мастацкае адлюстраванне беларускай гісторыі і сучаснасці, «развіваючы тэндэнцыі рэалізму і рамантызму, яны пераадолелі разрыў паміж эпічнай і лірычнай канцэпцыямі мастацкага часу, стварылі нацыянальна непаўторны вобраз роднага краю, дзе, як і ў рэальным жыцці, арганічна спалучаны гісторыя і сучаснасць» [2, с. 472].

У прозе 20—30-х гадоў пераважаў хранікальна-біяграфічны тып кампазіцыі, калі ў аснову сюжэта пакладзены ўчынкi і дзеянні галоўнага героя, а час накіраваны адналінейна, з мінулага ў будучыню. У гэты перыяд ствараліся творы з канкрэтна-гістарычнай адрасаванасцю. Усе гэтыя асаблівасці адлюстравання мастацкага часу характэрныя і для аповесці Янкi Маўра «Палескія рабінзоны».

Створаны ў 1929 годзе сюжэт твора даволі дынамічны. Адпавядаючы асноўным канцэпцыям эстэтыкі сацыялістычнага рэалізму, аповесць адлюстроўвае прыгоды двух падлеткаў, якія праз сваю цікаўнасць і захопленне падарожжамі апынуліся на Палессі ў час разводдзя. Апісанне прыроды ўводзіць чытача не толькі ў сістэму падзей, а і ўдакладняе мастацкі час апаведу: «Надвор’е было ціхае, цёплае. Веснавое сонца грэла ўжо як след. Дрэвы зелянеліся. То была ўжо другая паводка на Палессі ў гэтым годзе... У іншых месцах ужо прыступілі да